

Юридична Україна

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1-2 (193-194)

Заснований у січні 2003 р.

Співзасновники:

Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України,

Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,

ТОВ "Юрінком Інтер"

Видавець: ТОВ "Юрінком Інтер"

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 28.12.2017 р.
№1714 журнал "Юридична Україна" включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

Київ – 2019

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор
(голова ради),

О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор
(заступник голови ради),

В. В. Коваленко —
доктор юридичних наук, професор,

О. О. Кот —
доктор юридичних наук,

О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук,

Є. Б. Кубко —
доктор юридичних наук, професор,

В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,

В. Т. Маляренко —
доктор юридичних наук, професор,

М. І. Панов —
доктор юридичних наук, професор,

Д. М. Притика —
доктор юридичних наук,

П. М. Рабінович —
доктор юридичних наук, професор,

М. В. Руденко —
доктор юридичних наук, професор,

М. Ф. Селівон —
кандидат юридичних наук,

М. О. Теплюк —
доктор юридичних наук,

В. М. Шаповал —
доктор юридичних наук, професор,

В. І. Шахун —
доктор юридичних наук, професор,

Ю. С. Шемшученко —
доктор юридичних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук
(голова колегії),

В. С. Ковальський —
доктор юридичних наук
(заступник голови колегії),

А. Б. Гриняк —
доктор юридичних наук,

М. К. Галянтч —
доктор юридичних наук,

О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор,

В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,

О. П. Орлюк —
доктор юридичних наук, професор,

В. Д. Примак —
доктор юридичних наук,

О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор.

Журнал рекомендовано до друку Вченою радою Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 2 від 27.02.2019 р.).

© Юрінком Інтер, 2019

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Савчин М. В. Право на самовизначення та сецесія 4

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Барабаш Б. А. Основные направления конституционно-правовых исследований в ведущих странах мира 17

Крусян А. Р. Конституційно-правовий статус з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ: проблеми та напрями їх вирішення 27

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Іншеков М. В., Любутіна Я. В. Тактика дій працівників Національної поліції у малих групах при виконанні службових завдань в умовах міста 38

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ

Лизогуб Я. Г. Науковий нарис законодавчих прогалин у злочинах терористичної спрямованості 42

Семенюк О. Г. Механізм зародження терористичного руху 47

ТРУДОВЕ ПРАВО

Кохан Н. В. Вирішення трудових спорів у спрощеному позовному провадженні 55

ПРИВАТНЕ ПРАВО

Волощук О. Т., Гетманцев М. О. Арбітраж AD НОС: поняття та специфічні риси 60

КОНКУРС НА ПУБЛІКАЦІЮ КРАЩИХ СТУДЕНТСЬКИХ ТА АСПРАНТСЬКИХ РОБІТ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

Динник І. П. Механізми реформування судової системи в Україні: реалії та очікування 69

Гладкий В. В. Концептуалізація попередження та протидії непотифічній практиці в Україні 72

Гальченко В. С. Корупція і безпечне довкілля 76

Єтушенко О. Корупція і права людини 79

Подолька Т. О. Створення спеціалізованих судових органів як спосіб боротьби з корупцією (на прикладі Вищого антикорупційного суду) 82

РЕЦЕНЗІЯ

Погрібний С. О. Публічні інтереси у цивільному судочинстві та конституційному провадженні: міжгалузевий погляд на захист 86

УДК 342.15

М. В. Савчин,

доктор юридичних наук, професор, директор НДІ
порівняльного публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету

ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА СЕЦЕСІЯ

*У статті розкривається проблема сецесії у контексті засади територіальної цілісності як принципу конституційного і міжнародного права. Дилема права на самовизначення та сецесії аналізується через призму цілісної інтерпретації правової матерії у зв'язку із соціологією, політологією та культурологією. Розпад імперій та виникнення національного визвольного руху часто стають каталізатором виникнення нових держав і слугують саме тією *conditio sine qua non*. Право на сецесію певної спільноти визначається її здатністю ідентифікуватися та створити життєздатні інститути публічного урядування, спрямовані на захист прав людини. У судовій практиці існує цілком послідовна позиція щодо необхідності додержання вимог *conditio sine qua non*, згідно з якими сецесія є крайнім способом забезпечення ідентичності певних спільнот. Зазначеним критеріям не відповідає «транзитна» сецесія у Косово та Криму, оскільки порушує засаду територіальної цілісності держави та непорушності державних кордонів як фундаментальних принципів конституційного і міжнародного права. Зроблено висновок, що подолання дилеми права на самовизначення та сецесії слід шукати у місцях сучасної легітимної демократичної конституційної держави, яка базується на забезпеченні вільного розвитку індивіда на засадах його самоідентичності та гарантіях соціальної інтеграції.*

Ключові слова: ідентичність спільнот, народ, нація, право на самовизначення, принципи права, сецесія, територіальна цілісність.

Вступ.

Право на самовизначення — дражлива тема для вітчизняної правничої науки. Ставлення до нього амбівалентне — Україна у свій час вийшла зі складу СРСР, розпад якого, за однією із версій, став чи не «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття», до доволі млявого визнання права на самовизначення кримських татар у вигляді усіченої національно-культурної автономії, що жодним чином не обмежило іредентистські інтенції Російської Федерації щодо Криму. Як стверджується у компаративних правових дослідженнях, сецесія може слугувати джерелом виникнення нових держав і водночас атакувати конституційний порядок в аспекті державного суверенітету і територіальної цілісності. З точки зору конкуренції конституційних цінностей ситуація виглядає так, що держава є інституційною основою забезпечення фундаментальних

прав, зокрема такого аспекту самоідентичності спільнот як право на самовизначення. Тобто у випадку сецесії мають мати місце істотні порушення прав і свобод людини, які складають сутнісний зміст права на самовизначення.

Аналіз дилеми права на самовизначення та сецесії потребує цілісної інтерпретації правової матерії із відповідними міждисциплінарними зв'язками. Найсамперед, тут слід виходити із розуміння конституції як людської діяльності, спрямованої на спільнотворення та консолідацію суспільства на основі поваги до самовизначення особи як вираження приватної автономії та спільнот як форми людської солідарності та інтеграції. Складнощі у здійсненні інтеграції інтересів у різнопорядкових соціальних системах та між соціальними спільнотами із різноманітними інтересами складають парадокси конституційної демократії. Зокрема, із вимоги демократії як належ-

ного процесу легітимізації влади на засадах балансування інтересів більшості і меншості може виникнути ситуація диктату інтересів меншості більшості, особливо при консолідаційній демократії (наприклад, діяльності коаліційних урядів). Складнощі в узгодженні таких різнопорядкових і різноспрямованих інтересів можуть спонукати рушійні сили в дезінтеграції політичної інтеграції, що є основою сучасної державності та джерелом її легітимності і суверенітету.

У світлі цього метою цієї статті є розкриття чинників такої дезінтеграції держави та *conditio sine qua non* перебігу права на самовизначення до сецесії. Також це дасть змогу розкрити особливості анексії Криму та окупації окремих районів Луганської і Донецької областей Росією.

Колоніалізм та національно-визвольний рух.

Право на самовизначення та право на вихід певної спільноти (сецесія) із держави пов'язані із розпадом імперій та національно-визвольними рухами, що сталося внаслідок розпаду на початку ХІХ ст. Іспанської імперії, а потім Австро-Угорської, Німецької та Російської імперій після Першої світової війни. Складно говорити про певний внесок Радянського Союзу, який фактично був наступником Російської імперії у дещо усіченому вигляді (без Балтійських держав, Другої Речі Посполитої та Фінляндії), у конституювання нових держав на основі права нації на самовизначення¹. Адже насправді формулюванню цього права у контексті самовизначення нації, яка може бути організована у державу на засадах національного суверенітету, слід завдячувати ідеям представників Просвітництва, а в якості офіційно визнаного права — завдяки ініціативам у січні 1917 р. Президента США Вудро Вільсона. Як відзначається

у авторитетному дослідженні з проблем права на самовизначення та сецесію, ці зусилля отримали визнання у статтях 2 та 55 Статуту ООН після закінчення Другої світової війни².

Однак тут є одна особливість, яка пов'язана із історією Першої Речі Посполитої та Громадянською війною США. Йдеться про витоки розуміння конфедерації, хоча тут вже загальним місцем стали розмірковування про Швейцарську конфедерацію. Хоча у швейцарському варіанті конфедерація насамперед стала вираженням спротиву союзу альпійських комун проти свавілля Габсбургів та німецьких феодалів і вже тоді вважалася засобом поновлення усталеного порядку діяльності комун. Однак тут справа дещо в іншому. Норман Дейвіс у своїй «Історії Польщі» пише так³:

«Конфедерація — confederation confederacja — як інституція має в Польщі давнє походження і є виявом основного права громадян чинити опір. Конфедерація — це збройний союз, об'єднання людей, які присягли боротися проти заподіяних їм кривд, аж поки утвердиться справедливість. Конфедерацію міг сформулювати будь-який індивід чи група індивідів. Її міг організувати й король або хтось проти нього».

Отже, під конфедерацією мається на увазі насамперед право на повстання проти правителя, який не виконує умов ленного договору або соціального контракту. Поряд із цим, польське ленне право знало і *rokosz*, тобто бунт. На відміну від *rokosz*, конфедерація виступала цілком законною процедурою, спрямованою на суспільне благо, а не на відстоювання благ та привілеїв окремо взятого чи групи магнатів. На відміну від Польщі, конфедерація південних штатів відкрила шлях до Громадянської війни у США протягом 1861—1865 років. Правда, це вже інша історія, пов'язана зі спробою сецесії окремих штатів,

¹ Колісник В. Національний суверенітет та право нації на самовизначення // Вісник Академії правових наук України. 2000. № 1 (24). С. 33—39.

² Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (Eds.). *Self-Determination and Secession in International Law* // Oxford University Press. 2014. № 2.

³ Норман Дейвіс. Боже ігрище. Історія Польщі. Київ: Основи, 2008. 298 с.

які чинили спротив заходам федеральної влади США щодо скасування рабства афроамериканців. Конфедерація у США є прикладом зловживання, оскільки ті, що чинили спротив, самі виступали гнобителями проти афроамериканців, щодо яких федеральний уряд розпочав вживати заходи аболіціонізму, звільнення з рабства. Тобто це був бунт гнобителів пригноблених. Власне кажучи, аналогічна ситуація має місце в Криму, де гнобителями в аспекті національно-культурних прав виступає російська більшість проти кримських татар.

Після колапсу комунізму гостроти набрав конфлікт, пов'язаний із розпадом СФРЮ, в результаті якого мали місце війни за незалежність Словенії, Хорватії, Боснії. Проте найтривалішим із них був конфлікт у Косово, який розпочався ще у 1988 р. Проблематика права на самовизначення у формі виходу зі складу союзної держави набрала своєї гостроти після розпаду Радянського Союзу та утворення і проголошення незалежних держав. З метою недопущення кровопролиття, як це мало місце в Грузії, Литві, разом із початком конфлікту між Азербайджаном і Вірменією за Нагірний Карабах було створена Співдружність Незалежних Держав. Проте місія СНД після анексії Росією Південної Осетії від Грузії у 2008 р. та Криму у 2014 р. вичерпала себе. Особливої актуальності зазначена проблема набула після анексії Криму Росією, яка при цьому посилається на прецедент Косова як виправдання існування так званого «кримського народу», який реалізував своє право на самовизначення шляхом «приєднання» до Російської Федерації. Хоча така своєрідна «транзитна» сецесія не відповідає засадам права на самовизначення. Це є ірредентою і порушенням засад територіальної цілісності держави.

Конституювання нових націй та їхнє самовизначення.

Правові підстави для визнання права на самовизначення мають бути достатньо обґрунтованими і мати характер *conditio sine qua non*. На думку Аллена Бюкене-на та Лі Бачгейта, такі умови мають слугувати крайнім засобом відстоювання прав меншин і не посягати на життєздатність існуючої держави¹. Гаррі Беран вважає, що право на сецесію складно реалізувати, якщо спільнота: 1) занадто мала, щоб брати на себе основні обов'язки незалежної держави; 2) не готова дозволити підгрупам, що входять до неї, відокремитися, хоча таке відділення морально і практично є можливим; 3) прагне експлуатувати або гнобити підгрупу в собі, яка не може, у свою чергу, здійснити відділення через територіальну дезінтеграцію або інші причини; 4) займає територію, повністю замкнуту кордонами існуючої держави; 5) займає територію, яка є культурно, економічно або військово важливою для існуючої держави; 6) займає площу, яка має непропорційно високу частку економічних ресурсів існуючої держави². Однак такі міркування спростовуються наявністю малих держав (Ватикан, Андорра тощо), інституційною самодостатністю малих націй (Люксембург), наявністю держав-анклавів (Лесото, Монако, Сан-Маріно), виділенням Нідерландів зі складу імперії іспанських Габсбургів. Насправді, все вимірюється здатністю певної спільноти ідентифікуватися та створити життєздатні інститути публічного урядування. Як відзначає Сюзанна Манчіні в авторитетному компаративному дослідженні³:

«Сецесія одночасно є найбільш революційною і найбільш інституційно консервативною політичною конструкцією. Її революційний характер полягає в його остаточному виклику державному суверенітету; її консервативну сторону —

¹ Allen Buchanan (1991). *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder, Colo.: Westview Press; Lee C. Buchheit (1978). *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*. New Haven: Yale University Press.

² Harry Beran (1984). *A Liberal Theory of Secession*, *Political Studies* 21—31.

³ Rosenberg Michel, Sajo Andras. (2010) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford University Press 481.

у зміцненні чеснот останнього. Ця внутрішньо притаманна подвійність відображена в правовому регулюванні, що пов'язана із сецесією. За окремими винятками, сецесія заборонена як міжнародним правом, так і, хоча часто неявно, переважною більшістю конституцій».

Такий комплекс складних умов, що виражають право сецесії, визначають те, що право на самовизначення не слід отожднювати, власне, із сецесією. Сецесія виступає лише крайнім засобом збереження ідентичності певної спільноти, що має задовольняти певним умовам. Йдеться про базові речі — можливість створювати сталий уряд на засадах верховенства права, який би відстоював права людини та міг ефективно контролювати та управляти територією. Натомість право на самовизначення, будучи складовим елементом ідентичності певних груп, означає насамперед можливість вільного розвитку спільноти у всіх проявах їх прав, традицій, звичаїв з урахуванням мовних, культурних, економічних та соціальних особливостей.

Попри різне бачення проблеми сецесії через призму національного суверенітету та територіальної цілісності держави слід визнати, що визнання сецесії (відокремлення) одним із прав меншин піддає сумніву монополію державної влади і верховенство права держави. Це базується на припущенні, що субдержавні утворення мають форму суверенітету за умовчанням (*form of quiescent sovereignty*), який може бути активований за певних умов. Це суперечить традиційному уявленню про вічність як структурний елемент державних конституцій і проти суверенітету як суто неподільного та відображає тенденцію до розмивання меж між сферами конституційного та міжнародного права¹.

У ліберальній традиції стверджується, що всі держави певною мірою нелегітимні, теоретично всі вони можуть бути справедливо скасовані. Але це було б непрактично, тому особи, які склада-

ють державу, повинні вирішити, з якою несправедливістю вони готові миритися². З цієї точки зору слід ставити питання, наскільки держава пригнічує своїх громадян, що слугує джерелом її дезінтеграції та колапсу.

Право на сецесію у модерному прочитанні обґрунтовується у праці Альтузія «Політика» (1643 р.), в якій було закладено сучасне розуміння засади субсидіарності та теорії федералізму на основі згоди певних колективів підкорятися суверену — суб'єкту, наділеному верховною владою. Сьогодні поширені дві основні теорії сецесії — первинних прав та поновлення прав. У теорії первинних прав націоналістична доктрина (Маргаліт, Раз, Стюарт Мілль) ґрунтується на ідеї забезпечення прав на ідентичність етнічної спільноти як «культурно гомогенної спільноти», а демократична доктрина — апелює до реалізації прав політичної спільноти до створення незалежної держави. Зокрема, націоналістична теорія розглядає легітимність сецесії у залежності від двох умов: попереднього існування «нації» та існування відносин між нею і певною територією, яку вона займає. Попри різні суперечливі моменти такого підходу доволі складно також аргументувати право на сецесію у світлі вимоги гомогенності (однорідності) держави, яка виділяється зі складу іншої, оскільки на практиці таку однорідність складно досягти без шкоди правам інших груп людей. У демократичній теорії сецесії виділяють доктрину вибору, яка обґрунтовує ідею формування колективної автономії на основі індивідуальної автономії.

Теорія поновлення прав, або правозахисна сецесія (*remedial secession*), заснована на припущенні про добре функціонуючу, ліберальну демократію, що забезпечує справедливую процедуру досягнення колективних і індивідуальних рішень щодо політики уряду. У разі порушення таких демократичних засад та вимог процедури сецесія слугує засобом по-

¹ Rosenberg Michel, Sajo Andras. (2010) The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Oxford University Press 482.

² Robert W. McGee (1994). Secession Reconsidered. Journal of Libertarian Studies. Fall 19.

новлення справедливості, зокрема внаслідок анексії в минулому, на яку група ніколи не погоджувалася (наприклад, анексія Балтійських держав СРСР або анексія Криму Російською Федерацією), або у разі відсутності захисту основних прав певної спільноти, нездатності захистити законні політичні та економічні інтереси свого регіону, або постійний дискримінаційний перерозподіл ресурсів¹.

На сьогодні визнається, що спільнота, яка виділяється в окрему державу із рамок існуючої, має мати можливість брати на себе зобов'язання перед іншими державами і міжнародним співтовариством². Про це також свідчить і юридична практика³:

«Загальновідомо, що декларації, зроблені шляхом односторонніх актів, що стосуються правових або фактичних ситуацій, можуть мати наслідком створення юридичних зобов'язань. Такі декларації можуть бути і часто є дуже специфічними. Коли держава, що робить заяву, має намір нав'язати її згідно з певними умовами, це наголошує на декларативній характер юридичного заходу, згідно з якою держава з цього часу юридично зобов'язана додержуватися поведінки відповідно до декларації».

Судова практика.

У практиці розгляду справ міжнародними юрисдикційними установами про виділення окремих територіальних складових національної держави у нову державу існує цілком послідовна позиція щодо необхідності додержання вимог *conditio sine qua non*, згідно з якими сецесія є крайнім способом забезпечення ідентичності певних спільнот. У ній лише дещо дисонує справа про Косово.

1) *Справа про Аландські острови.* Дана справа розглядалася Радою Ліги

Націй, яка ухвалила висновок, згідно з яким право на самовизначення відповідно до вимог міжнародного права не означає автоматичного права певних «національних груп» на одностороннє відділення. Водночас, Ліга Націй, не повністю виключала можливість сецесії Аландських островів. При цьому було взято до уваги, що шведській меншині, яка складала більшість населення островів, гарантовано мовні та культурні права, а також наявність територіальної автономії шведської меншини у Фінляндії. Тим більше, що у результаті розгляду цієї справи Фінляндією було розширено автономні права шведської меншини. Логіка такого рішення ґрунтувалася на відторгненні ідеї «транзитної» сецесії, під якою фактично приховується перегляд міжнародно визнаних кордонів держав.

2) *Справа Квебеку.* Тривалий спір про право на самовизначення провінції Квебек як суб'єкта федерації частково розв'язало рішення Верховного суду Канади у 1998 р.⁴ Це питання є гострим у доктринальній дискусії, якій присвячено значний матеріал⁵. Попри наявність у 1960/70-ті роки екстремістського Руху визволення Квебеку, який застосовував практики терору і що стало причиною оголошення воєнного стану у провінції у 1972 р. внаслідок викрадення та утримання як заручника британського торговельного посланника, франкофонна провінція часто ставить питання про виділення зі складу Канади і дотепер. Це питання було не один раз предметом місцевого референдуму. Однак Верховний суд Канади у рішенні від 20 серпня 1998 р. визнав, що питання про вихід Квебеку зі складу Канади має вирішуватися не на місцевому, а на національному референдумі. На підставі цього Верховний суд Канади постановив, що право на само-

¹ Rosenberg Michel, Sajo Andras. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law 486.

² Sergey Sayapin and Evhen Tsybulenko (eds.). (2018). The Use of Force against Ukraine and International Law. Jus ad Bellum, Jus in Bello, Jus Post Bellum. Springer 17—18.

³ ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France) 267; ICJ, Nuclear Tests Case (New Zealand v. France) 472.

⁴ Reference re Secession of Quebec [1998] 2 SCR 217, 1998 CanLII 793 (SCC).

⁵ Там само.

визначення у формі виходу зі складу держави (сецесія) є можливим у разі колоніальної залежності або окупації певної спільноти, вчинення державою геноциду чи злочинів проти людяності, спрямованих проти певної меншини, що прагне самовизначення або така спільнота є об'єктом експлуатації¹.

3) *Справа Косово*. Дана справа є чи не найскладнішою в інтерпретації права на самовизначення у силу доволі інтенсивної двосторонньої практики насилля з боку союзної влади Югославії та сепаратистського руху Косово, що супроводжувалося низкою злочинів проти людяності і миру. Справа Косова є прямим наслідком жорстоких воєн за вихід союзних республік зі складу соціалістичної Югославії, коли розпочався колапс комуністичної системи. Німецький правознавець Матіас Гартвіг говорить про прогнозованість цього конфлікту у Косово²:

«В Югославії це мало наслідком війни за відділення, які велися особливо жорстоко і нещадно. Сербія, в свою чергу, після розпаду Югославії, який в особливій мірі був сприйнятий тут як втрата, побоювалася також відділення Косово, яке не без підстав, з огляду на етнічний склад його населення, могло тут сприйматися як запрограмоване. І з огляду на поширення націоналістичного мислення, сецесія видавалася дуже ймовірною».

Проблема полягала також у тому, що сама Югославія спровокувала конфлікт, скасувавши у 1989 р. автономію Косова та відповідні права місцевого населення. В основу цього рішення було покладено висновок сербської академії наук про необхідність такого заходу, оскільки зростання албанського населення загрожує сербській ідентичності Косова. Сербія, застосовуючи практику терору проти албанської меншини, інспірувала рух мирного громадського опору, очолюваний політиком Руговою, ініціативу якого по-

ступово перебрали на себе прибічники мілітарних способів розв'язання проблеми в особі Армії визволення Косово. Після повстання АВК у 1997 р., яке тривало до втручання Заходу шляхом бомбардування об'єктів критичної інфраструктури Сербії літаками країн НАТО у 1999 р., міжнародна спільнота не могла вжити ефективних заходів до розв'язання конфлікту, а спроба гуманітарної інтервенції у 1999 р. фактично стала порушенням імперативної норми (*ius cogens*) міжнародного права. По суті, ситуація у Косово мала багато спільного із правозахисною сецесією (*remedial secession*), хоча не відповідала основним критеріям *conditio sine qua non*.

У результаті всього цього конфлікт було поступово врегульовано шляхом ухвалення Резолюції 1244(1999) Ради Безпеки ООН, що дало можливість ухвалити Конституційні рамки, які врегульовували політичні відносини в Косово. Резолюція 1244 (1999) заснувала в Косово міжнародні цивільну присутність і присутність з безпеки, що володіли всіма цивільними і політичними повноваженнями і одноосібно були відповідальними за управління Косово. 25 липня 1999 р. Спеціальний представник Генерального секретаря ООН промудльгував розпорядження 1999/1 Місії ООН в Косово (МООНК), згідно з яким «всі законодавчі та виконавчі функції щодо Косово, включаючи функції по здійсненню правосуддя» поклалися на МООНК, а здійснювати їх треба було Спеціальному представникові. Це розглядалося як тимчасовий правовий режим по стабілізації політичної ситуації в Косово, який замінював сербський правопорядок. У свою чергу, Конституційні рамки (*Constitutional Framework*) функціонували як частина правопорядку, створеного на виконання Резолюції 1244 (1999), що застосовувалися лише в Косово і мали тимчасовий і проміжний характер на її

¹ Roy M. Hanna (1999). Right to Self-Determination In Re Secession of Quebec. 1(23) Maryland Journal of International Law 214—246; Edward Canuel, Note (1997). Nationalism, Self-Determination, and Nationalist Movements: Exploring the Palestinian and Quebec Drives for Independence, 20 B. C. INTL. & COMP L. REV. 85; Cassese, Antonio (1995). Self-determination of peoples: A legal reappraisal. Cambridge: Cambridge University Press.

² Reference re Secession of Quebec (1998) 2 S.C.R. 217.

основі з метою врегулювання питань, які у звичайній ситуації були б предметом внутрішнього, а не міжнародного права. За твердженням Гартвіга, «більшість Міжнародного Суду зайшла настільки далеко, що з метою підкріпити свою правову позицію вони вдалися до попросту контрфактичних тверджень»¹.

Оскільки вживаний у Резолюції 1244 (1999) термін «політичне врегулювання» припускав різноманітне тлумачення, Міжнародний суд ООН зробив висновок, що це «не перешкоджало авторам декларації від 17 лютого 2008 років виступити з декларацією незалежності від Республіки Сербія. Отже, декларація незалежності не порушила резолюцію 1244 (1999) Ради Безпеки»². Цей висновок став проблемним, оскільки у сучасному міжнародному праві є ustalеним принцип легітимності правила про надання права на сецесію³, а в конституційному праві принцип територіальної цілісності є іманентною характеристикою державності, а право сецесії має бути врегульовано належним чином. Слід відзначити, що у справі Косово мала місце аналогічна ситуація, як і в справі про Аландські острови, коли меншина питала про можливість виходу зі складу держави за наявності власної держави (відповідно, Албанії і Швеції), тобто фактична «транзитна сецесія». Різниця полягала в тому, що в Косово мали місце численні утиски та злочини проти людяності щодо албанців. Як вказує Матіас Гартвіг, Міжнародний суд проігнорував те, що без належного контролю з боку Спеціального представника Генерального Секретаря ООН Тимчасові Інститути та посадовці у Косово вийшли за межі своїх повноважень, надані конституційними рамками, не надавши належної

правової оцінки цим обставинам, що мало наслідком одностороннє проголошення незалежності Косова⁴. Слід наголосити на тому, що Міжнародний суд так і не надав належної оцінки ситуації в Косово в аспекті *remedial secession*, що заслуговувало на якомога ретельну увагу саме з точки зору сутнісного змісту права. Також зважаючи на присутність міжнародного контингенту у формі KFOR НАТО та невиконання вимоги Резолюції 1244 (1999) про необхідність присутності 800 поліцейських із Сербії складно говорити, що на той час в Косово уряд ефективно контролював територію, оскільки такий контроль імпліцитно включає в себе гарантії прав і свобод людини. Крістіан Вальтер також пише, що Міжнародному суду слід було більш ретельно дати аналіз ситуації з точки зору «незаконного застосування сили або інших грубих порушень норм загального міжнародного права, зокрема тих, що мають імперативний характер» (*ius cogens*)⁵. Зважаючи на наведені обставини, навряд чи слід вважати вихід Косова зі складу Сербії випадком *sui generis*, оскільки він порушує основоположні принципи і міжнародного, і конституційного права.

4) Гагаузія і Придністров'я. У Молдові рушійною силою прецеденту юридичного закріплення права на самовизначення стали не історико-правові традиції чи ж наявність адміністративних одиниць у певній етнічній групі, їхній статус, а сучасні чітко заявлені прагнення таких груп до державного будівництва. Наслідком спричинених цими прагненнями суспільних заворушень і громадянської війни стало визнання права Гагаузії на самовизначення. Тому зазначене я б не трактував як «часткове ви-

¹ Матіас Гартвіг (2013). Консультативное Заключение Международного Суда ООН по вопросу о декларации о независимости Косово — предыстория и критика судебного «постановления». 2 Дайджест публичного права и международного права 123.

² Матіас Гартвіг. Знач. праця. С. 144—145.

³ Соответствие одностороннего провозглашения независимости Косово нормам международного права: Консультативное заключение от 22 июля 2010 г. Краткое изложение консультативных заключений и постановлений Международного Суда 2008—2012 годы. ST/LEG/SER.F/1/Add.5. С. 163.

⁴ Marc Weller. Modesty Can Be a Virtue: Judicial Economy in the ICJ Kosovo Opinion. Leiden Journal of International Law. 2011, с. 127, 134.

⁵ Матіас Гартвіг. Знач. праця. С. 146, 147.

знання права на сецесію, підтвержене конституційним закріпленням»¹. Так, відповідно до ч. 1 ст. 111 Конституції Республіки Молдова, Гагаузія —

«автономно-територіальне утворення з особливим статусом як форма самовизначення гагаузів, що є складовою і невід'ємною частиною Республіки Молдова, яка самостійно, в межах своєї компетенції, відповідно до положень Конституції Молдови, вирішує питання політичного, економічного і культурного характеру в інтересах всього населення».

Ключовими чинниками сецесійних процесів у Придністров'ї стали такі чинники. Перший — гострі етнічні та політичні розбіжності між Молдовою західного берега Дністра та Придністров'ям. Другим фактором нестабільності стало те, що в умовах політичного плюралізму останніх років радянського періоду історії Молдови з'явився і здобув велику популярність Народний Фронт Молдови (НФМ), який буз зорієнтований на поступову інтеграцію з Румунією. Третім фактором нестабільності на Лівобережжі Дністра стала російська військова присутність, яка уособлюється із залишками 14-ї армії та російським миротворчим контингентом, розташованим у Придністров'ї². Вирішальним чинником сучасної ситуації у Придністров'ї стали присутність 14-ї російської армії, яка інтенсивно втрутилася у конфлікт та призвела до втрати ефективного контролю над краєм з боку уряду Молдови. У свою чергу, орієнтація НФМ на інтеграцію Молдови до Румунії хоч і спровокувала конфлікт у Придністров'ї, але такі політичні цілі не можна розглядати у контексті *remedial secession*, оскільки на рівні офіційних органів Республіки Молдова не спостерігалася чіткої орієнтації на цей політичний курс. Скоріше Молдова на сьогодні схиляється до курсу європейської інтеграції до ЄС.

Попри підписання угоди про припинення вогню, яка сприяла припиненню насильства, і функціонування постійної місії ОБСЄ в Молдові, конфлікт 1992 р., по суті, закріпив виведення Придністров'я з-під юрисдикції офіційного Кишинєва, надавши можливість новоствореній владі Придністровської Молдовської Республіки перейти до розбудови власного державного формування в мирних умовах.

5) *ОРДІЛО*. Якісними ознаками держави є можливість ефективно контролювати територію, що означає забезпечення прав людини та здійснювати суверенітет шляхом впровадження власних рішень через публічну адміністрацію. У результаті діяльності підривних організацій на кшталт політичних партій типу «Родіна» та проросійських громадських організацій, прихованих під національно-культурні товариства, у поєднанні із активністю працівників спецслужб Російської Федерації навесні 2014 р. відбулися військові заворушення в окремих районах Донецької і Луганської областей (ОРДІЛО). Сьогодні тут діють організаційні утворення, які політично, економічно та військово-технічно підтримуються з боку Російської Федерації. Наприклад, військова структура у так званих «ДНР» і «ЛНР» після бойових дій під Іловайськом усередині серпня 2014 р. є змішаною, оскільки її керівний склад переважно складається із кадрових військових офіцерів з Росії, а рядовий і сержантський склад — з числа найманців, російських військовослужбовців та місцевих жителів³. З того часу спостерігається чітко системна підтримка ОРДІЛО з боку Російської Федерації через приватні військові кампанії, під ширмою «гуманітарної допомоги» регіону та інфільтрації у керівні структури «ДНР» і «ЛНР» російських військовослужбовців та працівників спецслужб.

¹ Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (Eds.). *Self-Determination and Secession in International Law*. P. 25.

² Курінний О. В. (2012). Право на самовизначення (сецесію) в національних законодавствах Узбекистану й Молдови як пострадянських держав 129 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 151.

³ Коцур В. В. (2013). Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї у контексті українсько-молдовських міждержавних відносин. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 61—62.

За таких обставин майже немає жодних підстав вважати, що населення Донбасу реалізувало *remedial secession*, позаяк у краї немає інституційованої спільноти, здатної забезпечити ефективний контроль над територією у сенсі захисту прав людини, та уряд України не вживав спеціальних заходів на переслідування місцевих населення. Зокрема, як рішення європейського суду з прав людини¹, так і звіти правозахисних організацій свідчать про істотні проблеми захисту прав людини, в т.ч. про тортури та вбивства людей².

Тому, на думку Ю. Конторовіча, основний тягар щодо забезпечення економічної діяльності на території Криму та ОРДіЛО несуть, відповідно, незаконні владні формування та Російська Федерація, яка фактично ними керує. Подібне правило сформульовано європейським судом з прав людини у справі «Мозер проти Молдови та Росії», згідно з яким «першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони [тобто є окупованою]»³. Натомість будь-які проекти, спрямовані на створення в ОРДіЛО автономії без повернення урядом України повного контролю над територією є посяганням на суверенітет і територіальну цілісність України.

6) *Спроба виходу Каталонії зі складу Іспанії*. В іспанській провінції Каталонія 1 жовтня 2017 р. був проведений місцевий референдум про вихід зі складу Ко-

ролівства Іспанія, явка на який склала менше половини виборців (43,3%), а рішення підтримали 90,18% з тих, хто проголосував. Він був визнаний не-легітимним Конституційним судом Іспанії, оскільки питання щодо територіальних змін Королівства мають вирішуватися на національному референдумі. 27 жовтня легіслатура Каталонії проголосила незалежність Республіки Каталонія. Негайно, в той же день, Сенат Іспанії більшістю в 241 голос проти 47 при одному, що утримався, проголосував за введення в дію ст. 155 Конституції Іспанії, яка регламентує порядок встановлення прямого правління з Мадриду. Каталонські інтенції на сецією базуються на ролі донора цієї автономії до державного бюджету, що не може слугувати достатньою її підставою за критерієм *conditio sine qua non*.

Справа про місцевий референдум і анексія Криму: рішення КСУ № 2-рп/2014 та рішення Конституційного Суду Російської Федерації.

Після Революції Гідності певний час в Україні існувала невизначеність в організації публічної влади, чим скористалася Російська Федерація, на порушення норм і принципів міжнародного права вчинивши акт агресії проти України та анексувавши Крим (Автономну республіку Крим та місто Севастополь). Все це прикривалося під риторикою захисту прав російськомовних прав громадян та ніби «державного перевороту» в Києві. Хоча Олександр Задорожній відзначав, що жодних реальних правових підстав для силового захисту «співвітчизників»

¹ Президент України у своїй доповіді перед Генеральною Асамблеєю ООН 20 лютого 2019 р. наголосив, що в ОРДіЛО є 496 танків, що перевищує їх число в Німеччині, чи Франції, чи Італії, 35 тисяч бойовиків та близько 2.100 військовослужбовців з Російської Федерації. (Петро Порошенко. Виступ на дебатах Генеральної Асамблеї ООН. A Medium Corporation. URL: <https://medium.com/@petroporoshenko/%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%85-%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D1%97-%D0%BE%D0%BE%D0%BD-d45be5325b53>).

² *Tsezar and others v. Ukraine*, App. № 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15, 7289/15, Judgment on 13 February 2018.

³ Огляд порушень прав людини в окупованих Луганській та Донецькій областях. URL: <https://vostok-sos.org/tag/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%B2-%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BB%D0%BE/> (access at 06.02.2019).

за кордоном (на території Криму) в російського керівництва не було¹.

У той час Верховна Рада України на фоні масових порушень прав людини урядом під час подій Революції Гідності і залишенням правління Віктором Януковичем була змушена реалізувати установчу владу народу, оскільки особи, які обіймали посади Президента, Прем'єр-міністра, низки міністрів, Голови Служби безпеки покинули свої посади і була гостра потреба заповнити вакантні посади. У цих умовах спецпідрозділи сусідньої держави 27 лютого 2014 р. взяли під контроль низку важливих державних установ у Криму і лояльна до Росії Верховна Рада Автономної Республіки Крим ухвалила рішення про призначення референдуму на 25 травня, яке пізніше переглянула, призначивши референдум про статус Криму спочатку на 30 березня, а потім на 16 березня. 11 березня Верховна Рада Автономної Республіки Крим проголосила «Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Конституційний Суд України розглянув конституційні подання виконавця обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і визнав неконституційним правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим про призначення місцевого референдуму про статус Криму, зазначивши зокрема²:

«Конституційний Суд України наголошує, що принципи цілісності і неотторканності території України в межах існуючого кордону, поширення суверенітету України на всю її територію встановлені Конституцією України. Звуження меж існуючого кордону Украї-

ни, виведення будь-якого суб'єкта адміністративно-територіального устрою України з її складу, зміна конституційно закріпленого статусу адміністративно-територіальної одиниці, зокрема Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, як невід'ємної складової частини України шляхом проведення місцевого референдуму суперечать зазначеним конституційним принципам».

Конституційний Суд України виходив із усталених конституційних і міжнародних принципів, згідно з якими право на сецесію може здійснювати виходячи із поваги територіальної цілісності держави, такі питання мають вирішуватися виключно на національному референдумі з додержанням прав на вільне волевиявлення народу. Також складно говорити про те, що в Криму вже існувала спільнота, яку можна кваліфікувати як «народ», який володіє правом на сецесію³. Зокрема, як стверджував проф. Задорожній:

«...позиція Російської Федерації, яка намагається представити організацію референдуму у Криму легітимною, позбавлена юридичної логіки. Навіть якщо припустити, що Конституція України дозволяла б проведення плебісциту з територіальних питань на підставі права народів на самовизначення, факт присутності на території Автономної Республіки Крим іноземних військ позбавляє таке голосування свободи волевиявлення»⁴.

Стосовно Криму і права на самовизначення, коректно вести мову у цій площині лише стосовно кримських татар, права яких на національно-культурну автономію в краї так і не було реалізовано. Як свідчать доповіді про стан справ

¹ Eugene Kontorovich (2015). Economic Dealing with Occupied Territories. 53 Columbia Journal of Transnational Law 588.

² Mozer v. the Republic of Moldova and Russia [GC], no. 11138/10, Judgment on 23 February 2016.

³ Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ: К.І.С., 2015. 98 с.

⁴ Рішення КСУ № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р.

людини на Кримському півострові, окупованому Росією, права кримських татар є найбільш вразливими¹.

Зовсім інакше у силу домінуючих ірєндентистських поглядів ця справа отримала оцінку у Російській Федерації, в якій Конституційний Суд цієї країни на порушення норм і принципів міжнародного права та конституційного права² легалізував анексію Криму. Після «проголошення» незалежності Криму вже ввечері 17.03.2014 р. Президент РФ В. Пугін прийняв указ № 147, який «визнав Республіку Крим», а вже на наступний день 18 березня Президент РФ та голови незаконних утворень в АР Крим та місті Севастополі уклади «Договір» між РФ і «Республікою Крим», яким оформлялася анексія Криму РФ. Цілков слушно Крістіан Вальтер характеризує цей весь процес, що «у випадку з Кримом відділення не було інструментом досягнення незалежної державності, а в якості перехідного кроку у процесі інтеграції в Росію»³.

Оскільки Конституція РФ передбачає певну попередню процедуру включення до складу федерації нових суб'єктів федерації, то така форма вирішення питання було сумнівна також і з точки зору конституційності, а укладення такого «договору» стало нікчемним. Без будь-якої попередньої підготовки, просто блискавично Конституційний Суд РФ вже до обіду 19 березня ухвалив постанову про визнання такого договору конституційним, легалізуючи акт анексії Кри-

му під шатами формальної конституційної законності. Проф. Мережко відзначає, що, анексувавши Крим, Росія при цьому порушила принцип естоппеля⁴, який пов'язаний із системою відносин щодо кордонів між Україною та Росією. Крістіан Вальтер відзначає, що проведення місцевого референдуму недержавними акторами на території, що підлягає потенційному виходу (*possibly seceding territory*), «виходить за рамки міжнародного принципу територіальної цілісності»⁵. Далі він зазначає, що Росія і її актори в Криму діяли у два кроки: 1) відокремлення і створення «Республіки Крим» як нової держави; 2) її вступ та інкорпорація до складу РФ. За фактичних умов «Республіку Крим» складно уявити суб'єктом, що відповідає всім критеріям державності (*all criteria for statehood*)⁶. Тим більше, у силу дискримінаційних практик у Криму протягом 1991—2014 рр. з боку місцевої публічної адміністрації щодо кримських татар та українців (на півострові існувало лише декілька десятків україномовних шкіл), складно говорити про самовизначення якоїсь спільноти як «народу». За таких умов Конституційний Суд РФ став фактичним пособником злочину агресії проти України та анексії Криму Російською Федерацією.

Це мало наслідком ухвалення рішень Конституційним Судом України та вжиття низки заходів щодо часткової ізоляції Конституційного Суду РФ у рамках Світової конференції конституційних судів, що

¹ Anne Peters (2015). The Crimean Vote of March 2014 as an Abuse of the Institution of the Territorial Referendum. Herausforderungen an Staat und Verfassung. Völkerrecht — Europarecht — Menschenrechte; Liber Amicorum für Torsten Stein zum 70. Geburtstag. Baden-Baden: Nomos 281.

² Задорожній О. В. (ред.). Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ: К.І.С., 2014. 528 с.

³ Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. *Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)*. A/RES/71/205.

⁴ Марусяк О. В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти. Чернівці: Місто, 2016. С. 121—132.

⁵ Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (Eds.). (2014) *Self-Determination and Secession in International Law* 298.

⁶ Oleksandr Merezhko (2016). Crimea's Annexation in the Light of International Law. A Critique of Russia's Legal Argumentation. 2 *Kyiv-Mohyla Law & Politics Journal* 48.

відбулася у 2016 р. у Вільнюсі та Європейської конференції конституційних судів. Така діяльність КСУ за ініціативи його Голови Станіслава Шевчука здійснюється також у рамках Асоціації конституційного правосуддя країн регіону Балтійського та Чорного морів. Насправді, під прикриттям права на самовизначення Криму Російська Федерація вчинила міжнародний злочин агресії та анексувала цей півострів від України, за що її вищі посадовці мають понести міжнародно-правову відповідальність.

Висновки.

Подолання дилеми права на самовизначення та сецесії слід шукати у місії сучасної держави. Адже легітимність сучасної демократичної конституційної держави базується на забезпеченні вільного розвитку індивіда на засадах його самоідентичності, що передбачає гарантування соціальної інтеграції. Якщо держава забезпечує належне урядування та ухвалення справедливих рішень, то за визначенням такі не будуть атакувати людську гідність в аспекті самовизначення індивіда, зокрема щодо належності до певних спільнот. Утиски та переслідування певних спільнот державою делегітимують та руйнують правопорядок, він стає антиконституційним.

Таким чином, конституційна демократія є необхідною умовою для реалізації права на самовизначення спільнот, яке є наступним, вищим рівнем самоідентичності індивіда на засадах його інтег-

*рації у певну спільноту за певними спільними інтересами. У разі руйнування та колапсу конституційного порядку, як індивіди, так і спільноти мають право на опір тиранії і такий може виражатися і у формі заснування нової держави через реалізацію права на сецесію. Розглянуті вище кейси Аландських островів, Гагаузії, Придністров'я, Криму, Косова не підпадають під критерії *conditio sine qua non* як підстави реалізації права на сецесію.*

*З точки зору багаторівневого конституціоналізму легітимізація певної спільноти, яка бажає самоідентичності, ґрунтується на достатній юридичній підставі. Основою цього виступає демократичний дискурс щодо розуміння правил і процедур забезпечення людської гідності, тобто демократичний дискурс щодо людської гідності. Тобто така система процедур легітимації, що має витискати різні форми утисків та переслідування осіб за ознакою їх відмінної ідентифікації. У свою чергу, згідно із засадами балансування демократична легітимація самоідентичності спільнот не може атакувати конституційну демократію. Конституційна демократія *in re* і є демократичним процесом самоідентичності та утвердженням універсальних цінностей. Якщо існує гноблення, яке є нестерпним і нелюдям, сецесія є засобом утвердження конституційної демократії, як це мало місце при розпаді імперій, зокрема колапсу Радянського Союзу.*

Савчин М. В. Право на самоопределение и сецессия.

*В статье раскрывается проблема сецессии в контексте основы территориальной целостности как принципа конституционного и международного права. Дилемма права на самоопределение и сецессии анализируется через призму целостной интерпретации правовой материи в связи с социологией, политологией и культурологией. Распад империй и возникновение национального освободительного движения часто становятся катализатором возникновения новых государств и служат именно тем *conditio sine qua non*. Право на сецессию определенной общности определяется ее способностью идентифицироваться и создать жизнеспособные институты публичного управления, направленные на защиту прав человека. В судебной практике существует вполне последовательная позиция о необходимости соблюдения требований *conditio sine qua non*, согласно которым сецессия является крайним способом обеспечения идентичности*

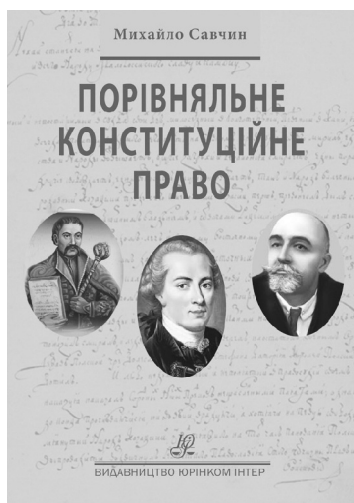
определенных сообществ. Указанным критериям не соответствует «транзитная» сецессия в Косово и Крыму, поскольку нарушает принцип территориальной целостности государства и нерушимости государственных границ как фундаментальных принципов конституционного и международного права. Сделан вывод, что преодоление дилеммы права на самоопределение и сецессии следует искать в миссии современной легитимной демократической конституционной государства, основанная на обеспечении свободного развития индивида на основе его самоидентичности и гарантиях социальной интеграции.

Ключевые слова: идентичность сообществ, народ, нация, право на самоопределение, принципы права, сецессия, территориальная целостность.

Savchyn M. V. Right to the self-determination and secession.

In this article the problem of secession in the context of the basis of territorial integrity as a principle of constitutional and international law is revealed. Through the prism of a coherent interpretation of the legal matter in connection with sociology, political science and culture study the dilemma of the right to the self-determination and secession is analysed. The collapse of the empires and the emergence of a national liberation movement often become a catalyst for the emergence of new states and serve as *conditio sine qua non* this process. The right to secession of a particular community is determined by its ability to identify and create viable institutions of public administration aimed at protecting human rights. In case-law, there is a consistent position regarding the need to comply with *conditio sine qua non* requirements, according to which secession is the last resort to ensure the identity of certain communities. The «transit» secession in Kosovo and the Crimea does not correspond to the indicated criteria, because it violates the territorial integrity of the state and the inviolability of the state borders as fundamental principles of constitutional and international law. It is concluded that overcoming the dilemmas of the right to self-determination and secession should be sought in the mission of a modern legitimate democratic constitutional state which is based on ensuring the free development of the individual on the basis of his own identity and guarantees of social integration.

Key words: identity of communities, nation, people, principles of law, right to self-determination, secession, territorial integrity.

Савчин М. В. **Порівняльне конституційне право:** навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

ISBN 978-966-667-730-6

Посібник підготовлено на основі комплексного порівняльно-правового дослідження зарубіжного та вітчизняного досвіду конституціоналізму, функціонування інститутів конституційного права. Враховано сучасні тенденції конституціоналізму, зокрема природи, чинності та правового захисту конституції. Розкрито формування та розуміння конституційних цінностей і принципів, людської гідності, свободи і приватної автономії, рівності, верховенства права, демократії та сучасних концепцій держави. З огляду на еволюцію сучасних конституційних систем висвітлено основні моделі організації публічної влади та сучасні тенденції розвитку конституціоналізму.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних вузів і факультетів, практикуючих юристів, працівників державних органів і місцевого самоврядування, а також фахівців у галузі конституційного права, захисту прав людини.